

K. A. Kalkwiek, *Het kasteel in de ontwikkeling van het vorstendom Gelre* (dissertatie Utrecht, 1975, 235 blz., gestencild).

Voor deze Utrechtse dissertatie zijn prof. Hugenholtz, de mediaevist, en dr. J. G. N. Renaud, de kenner van de middeleeuwse kastelen, als copromotoren opgetreden. De auteur was niet geïnteresseerd in de bouwkundige aspecten van de honderden burchten die het Gelderse grondgebied in de middeleeuwen telde, maar in hun eventuele rol bij de uitbouw van de landsheerlijkheid. In Nederland is dit aspect in de historische literatuur nog nauwelijks aan de orde gesteld, wel in Duitsland door onder meer Drooge, Theuerkauf en Kunstmann. Het boek begint dan ook met een uitvoerige schildering van de ontwikkeling in het Duitse Rijk, gevolgd door een wat overbodige behandeling van kastelen in Frankrijk en Engeland, die immers in dit opzicht moeilijk vergelijkbaar zijn met het Oost-Nederlandse gewest Gelre. De kastelen daar komen zo pas halfweg het boek ter sprake. De auteur heeft het indrukwekkende aantal van driehonderd kastelen weten te traceren met behulp van de gepubliceerde registers op de leenactenboeken in de diverse kwartieren. Die beleningen dateren echter uit de late middeleeuwen. In het begin van de Gelderse geschiedenis waren er slechts de eigen kastelen Gelder en Wassenberg; in de tweede helft van de twaalfde eeuw kwamen daar diverse bij en dit brengt de auteur tot de niet verrassende conclusie, dat we pas vanaf deze tijd van een systematisch streven naar de landsheerlijkheid door de Gelderse graven mogen spreken. Van 1300-1350 stokte het tempo bij de verwerving van kastelen enigszins en dit wordt terecht in verband gebracht met een zekere uitputting na de Limburgse successie-oorlog en de verpanding aan Vlaanderen en tevens met de behoefte aan interne consolidatie. Overigens behoefden de graven en hertogen in de late middeleeuwen niet alleen op hun eigen kastelen te steunen. Een groot aantal werd hun ook in leen opgedragen, waarbij ze na 1350 doorgaans de concessie bedongen dat deze als open huis zouden gelden, dat wil zeggen in tijd van nood een militaire bezetting van de landsheer moesten innemen en in het algemeen ten dienste moesten staan van diens militaire politiek. In de zestiende eeuw tenslotte heeft Karel van Gelre veel actiever dan één van zijn voorgangers gebruik gemaakt van kastelen ter versterking van zijn gezag.

De originele vraagstelling, de systematische behandeling, waarbij ruim gebruik gemaakt wordt van kaarten om de verkregen resultaten in te tekenen, en de vergelijking met buitenlandse toestanden hebben toch geen indrukwekkende resultaten opgeleverd. In zijn voorwoord deelt de heer Kalkwiek bescheiden mee dat hij allesbehalve een meesterwerk heeft gewrocht. Ik moet hem dit helaas toegeven, maar zou niet direct kunnen zeggen hoe dat komt. Misschien was zijn documentatie wat smal. Hij heeft een aantal ongepubliceerde landsheerlijke rekeningen gebruikt, maar heeft daaruit niet veel meer gewonnen dan de wetenschap dat de hertogen af en toe herstelwerkzaamheden lieten uitvoeren. De kastelen die in leen waren uitgegeven heeft hij vrij gemakkelijk uit de registers op de leenactenboeken kunnen halen, maar daarnaast waren er ook allodiale huizen en hierbij kon hij veel minder volledig zijn. Tenslotte heeft hij nauwelijks een eigen visie op de Gelderse geschiedenis ontwikkeld en vrij klakkeloos de opinies weergegeven die hij her en der in de literatuur vond. Wat moeten we bijvoorbeeld met een zin als op bladzijde 136 dat 'de opkomst van de heren van Gelder geheel moet gezien worden in het kader van de herorganisatie van het Nederrijnse gebied na het terugtrekken van de Noormannen'? Alleen al chronologisch lijkt me dat moeilijk houdbaar. Van Veen heeft beweerd dat de heerlijkheid Borculo oorspronkelijk een leen van de graven van Loon is geweest en nog in 1246 zou een graaf Herman van Loon een deel daarvan, namelijk Bredevoort en onderhorigheden, aan de Gelderse graaf hebben opgedragen. Genoemde graaf Herman is echter

nergens te plaatsen in het Loonse gravenhuis en ik heb trouwens toch moeite met een zo noordelijke exclave van dit Luikse graafschap. Maar de auteur gaat onbekommerd aan dit soort problemen voorbij, waarschijnlijk omdat hij ze niet opmerkt. En zo zijn er nog wel wat zaken. Maar ik geef graag toe aan de heer Kalkwiek, dat een proefschrift niet meteen een meesterstuk behoeft te zijn, dat het slechts moet bewijzen dat de maker op verantwoorde wijze de gebruikelijke methoden kan toepassen en zo het beginpunt kan zijn van verder wetenschappelijk werk. Dat is hier zonder meer het geval.

H. P. H. Jansen

J. P. Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser und ihre Bücher im frühen fünfzehnten Jahrhundert* (Leiden: E. J. Brill, 1974, xvi + 365 blz., f. 110.-).

Slechts van twee middeleeuwse kloosterbibliotheken in de Noordelijke Nederlanden zijn zoveel handschriften bewaard gebleven, dat we ons een indruk kunnen vormen van de oorspronkelijke samenstelling, namelijk van de Augustijnen in Utrecht en die van het Karthuizerklooster Nieuwlicht, dat in 1392 werd opgericht in de omgeving van dezelfde stad. Aan deze laatste bibliotheek is nu een uitvoerige palaeografische en codicologische studie gewijd door de huidige Leidse lector J. P. Gumbert.

In dit tijdschrift kan men geen bespreking verwachten, waarin recht wordt gedaan aan alle technische aspecten van de codicologie, die ter sprake worden gebracht, maar de resultaten van het boek zijn belangrijk genoeg om ze hier te signaleren. De handschriften uit Nieuwlicht waren natuurlijk wel bekend en ze zijn beschreven in de catalogus door Tiele-Hulshof van de handschriften der Utrechtse universiteitsbibliotheek; daarin was men afgegaan op de ex libris in de diverse delen en op grond daarvan hebben verschillende onderzoekers aan het 'scriptorium' en vooral het atelier van miniaturisten uit Nieuwlicht vaak een betekenis toegekend, die niet met de feiten in overeenstemming is. Dr. Gumbert had aanvankelijk een dissertatie willen maken over de bibliotheken zowel van het Augustijnerklooster als van Nieuwlicht. Maar zoals dat vaak gaat, hij heeft zijn onderwerp moeten beperken en is in 1972 gepromoveerd op de boeken die van 1392-1430 ofwel door Nieuwlicht verworven werden ofwel daar vervaardigd waren. Van deze dissertatie is het hier aangekondigde, vorstelijk uitgevoerde boek met 165 foto's van schriftvoorbeelden de verbeterde versie.

Dr. Gumbert heeft tweeënvijftig handschriften kunnen aanwijzen, die in 1430 te Nieuwlicht aanwezig zijn geweest. Een deel daarvan was elders geschreven, bijvoorbeeld op bestelling door een beroepsschrijver in de stad Utrecht als Hendrik van Arnhem, die de vierdelige historiebijbel schreef, thans aanwezig in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel. Interessanter voor dr. Gumbert waren uiteraard de handschriften die in Nieuwlicht zelf vervaardigd waren. Daarin heeft hij zesentwintig schrijfhanden weten te identificeren en zo komt hij tot de conclusie dat in principe iedere monnik als copiïst is opgetreden. Dat was ook in overeenstemming met de voorschriften der Karthuizers. Hun taak was onder meer 'het preken met de handen', al was dat in de vijftiende eeuw slechts ten voordele van de eigen kloostergemeenschap. Deze veelomvattende copiëerarbeid der Karthuizers heeft ongetwijfeld de Moderne Devoten geïnspireerd hetzelfde te doen, zoals Lourdaux vroeger al had opgemerkt. Dr. Gumbert komt tot deze en soortgelijke constatering na een uitermate minutieus en tijdrovend onderzoek van alle uiterlijke kenmerken: liniëring, interpunctie, schrijfstof, boekbanden en vooral natuurlijk het schrift. Bij dit laatste volgt